

Tartu Teoloogia Akadeemia

Monika Kruuse

Jõulude temaatika kajastamine eestikeelses
lastekirjanduses 1945-1991

lõputöö

Juhendaja: MA Amino Põldaru

Tartu 2012

Sisukord

SISSEJUHATUS.....	3
LASTEKIRJANDUSE ARENG EESTI NSV-S.....	6
1. 1. LASTEKIRJANDUSE MÕISTE.....	6
1.2. LAPSE KUI LASTEKIRJANDUSE ADRESSAADI VANUSELINE PIIRITLEMINE.....	7
1.3. NÕUKOGUDE EESTI PERIOODI AJALOOLINE LIIGENDAMINE.....	8
1.4. PEAMISED KASVATUSLIKUD IDEED JA EESTI AUTORITELT ILMUNUD LASTERAAMATUTE AINES.....	8
1.5. LÜHIKE ÜLEVAADE (ETTE)LUGEMISE MÕJUST LAPSE ARENGULE.....	14
2. JÕULUD NÕUKOGUDE EESTIS.....	16
3. JÕULUDE KUJUTAMINE EESTIKEELSES LASTEKIRJANDUSES.....	19
3.1. JÕULE KIRJELDAVAD TEOSSED JA TSENSUUR.....	19
3. 2. JÕULUDEST JUTUSTAVATE TEKSTIDE ANALÜÜS.....	21
3.3. JÕULUDE KAJASTAMINE LASTEAJAKIRJADES PIONEER (PÕHJANAEL) JA TÄHEKE.....	26
4. JÕULUDE TAJUMINE LAPSEPÕLVES JA SELLE SEOS LASTEKIRJANDUSEGA.....	27
KOKKUVÕTE.....	33
RESUME.....	35
KASUTATUD KIRJANDUS.....	36
1945-1991 ILMUNUD EESTIKEELSED LASTERAAMATUD, KUS ON MAINITUD JÕULE.....	38

SISSEJUHATUS

Jõulude temaatika on kasutamine lastekirjanduses on avatud maailmas tavaline. Poelettidel on jõulueelsel ajal pilte ja postkaarte, ka ilmub igal aastal mitmeid lastele suunatud raamatuid. Mõned neist kajastavad traditsioone, mõned legende, mõned on kunstmuinasjutud, kuid nende seas on piisavalt tõelist jõulusõnumit edastavaid raamatuid. Okupatsiooniajal see nii ei olnud.

Ajal, mil Eesti kuulus NSV Liidu koosseisu, võis isegi niisugune väike seik nagu tuppatoodud kuuse koolis klassikaaslastega rääkides „jõulukuuseks“ nimetamine kaasa tuua tõsiseid pahandusi (aastal 1978/1979). 1980ndate aastate lõpul võisime rahvusliku ärkamise pinnal olla tunnistajaks ka jõulupühade pidamise, sh jõulukirikus käimise jõulisele vajadusele rahva seas.

Valisin oma töö teemaks jõulud, sest need on aasta ühed oodatud pühad, paljude inimeste jaoks aasta tähtsündmus. Eestlastele on jõulud rahvusliku järjepidevuse märgina ka poliitiliselt olulised. Kuna nõukogude okupatsiooniaeg püüdis religioosseid traditsioone hävitada, huvitusin, kui palju ilmus sel ajal jõulutemaatikat kajastavat lastekirjandust.

Uurin oma töös, kui palju ilmus 1945–1991 neid eestikeelseid lasteraamatuid, kus mainiti jõule, ning millise mulje see põgus kontakt toonastele laps-lugejatele jättis. Ühtlasi püüan anda lühikese ülevaate lastekirjanduse määratlemisest ja selle suundumustest vaadeldaval ajajärgul, jõulude pidamisest ajal, mil need olid „nähtamatud pühad“, ning riiklikust tsenseerimisest, mis oli uuritud ajal igasuguse kirjanduse puhul paratamatu ja äärmiselt võimukas nähtus.

Töö eesmärgid on:

- Töötada läbi perioodil 1945–1991 ilmunud lasteproosa, et näidata, kui palju (või vähe) laps antud ajastul raamatutest jõulude kohta teada sai;
- tutvustada perioodil lastekirjandusele esitatud nõudeid ja pedagoogilisi põhimõtteid ;
- kirjeldada jõulude pidamist ajal, mil selle püha tähistamine oli kas ebasoovitav või lausa keelatud.

Püüan näidata laste lugemiskogemusi kirjeldava uurimuse alusel, kas ja kuidas teadvustati jõule loetust lähtudes. Hüpotees on, et tuntud näärdest erineva nähtusena võiks jõulud isegi

nii vähesel määral mainituna laste mõttemaailmas jäädvustuda.

Töö teoreetilises, kasvatusteooriaid ja lastekirjanduse arengut tutvustavas osas toetun peamiselt M. Mürsepa dissertatsioonile „Lapse tähendus Eesti kultuuris“.

Lastekirjanduse läbitöötamisel lugesin läbi aastail 1945–1991 Eestis ilmunud eestikeelsed lasteraamatud, sest just need olid tol ajal eesti laste lugemislaua. Varemilmunud (Eesti Wabariigi aegsed) lasteraamatud olid küll mõnele lapsele kättesaadavad, aga reeglina olid need siiski paigutatud lastele kättesaamatult või isegi peidetud (näiteks põõningule või keldrisse), et võimalikke süüdistusi vältida.

K. O. Veskimägi sedastab: „Nõukogude võim keelas Eesti Wabariigi aegsetest raamatutest u 85 %“ (Veskimägi 1996: 309), keelatud raamatute seas on mingil ajal olnud ka nt O. Lutsu „Kevade“ (Veskimägi 1996: 311)

Üks ankeedile vastanutest kirjeldas, kuidas käis lugemas „eestiaegseid“ raamatuid, mida sõbranna salaja vanaema panipaigast võttis. Samas olen ise näinud, kuidas 1987. aastal toodi põõningulasuvast peidupaigast välja Looduse kuldraamatu sarjas ilmunud ja 1949. aastast saati seal varjul hoitud raamatud. Seega, kuna töö eesmärgiks polnud erilistel juhtudel võimalikuks osutunud lugemisvara, vaid igale lapsele kättesaadava kirjanduse uurimine, jätsin enne 1945. aastat ilmunud lasteproosa kõrvale.

Käesoleva töö alusmaterjalina ei kasutanud ma lasteluulet, kahel põhjusel. Esiteks oleks luule kaasamine läbiuuritava kirjanduse hulga liiga suureks muutnud ning ehk ka töömahult üle jõu käinud (pelk lasteproosa läbitöötamine võttis aega veidi üle kahe aasta). Teiseks on luule vastuvõtmine proosateksti mõistmisest erinev ning luule põhjal tekkinud kujutluspildid ja mõttejad ei järgi alati sama loogikat, mis proosatekstide lahtimõtestamisel. Paljude aastate jooksul lastega töötades olen märganud, et luuletused ei tekita lastes sugugi nii palju küsimusi kui proosa, luulet võetakse sageli vastu nagu mängu, millest ei pea otsima loogikat ega infot. Mulle tundus, et uurides jõulutemaatika esinemist lastekirjanduses ja selle teadvustamist tollaegsete laste poolt, võibki luule kõrvale jätta, ilma et see pilti oluliselt moonutaks.

Perioodikas ilmunud jõuluteemalistest kirjutistest olen laialivalguse vähendamiseks kasutanud ainult lasteajakirjade Pioneer (1990. aastast Põhjanaan) ja Täheke tekste. Kõrvale jätsin ka enamuse lastele suunatud teabekirjandusest, mille uuritava ajajärgul moodustasid

peamiselt kooliõpikud. Need olid kindlasti järelvalveorganite teravdatud tähelepanu objektid, mistõttu ma ei arvanud õpikutest jõulude kohta midagi leidvat.

Žanriliselt kuuluvad minu poolt loetu hulka erineva pikkusega jutustused ja lastejutud.

Töö käigus lugesin läbi praktiliselt kogu uuritavast ajajärgust pärineva eesti autorite lasteproosa, samuti enamiku tõlketest, mis olid pärit riikidest, kus jõule peetakse, kokku veidi üle 300 raamatu. Loogiliselt jäi kasutamata vene ja üldse sotsialistlike vennasvabariikide lastekirjandus – ei olnud kuigi tõenäoline sealt jõulude kohta midagi leida.

Laste lugemiskogemuste uurimiseks kasutasin kvantitatiivset uurimismeetodit. Selleks koostasid küsitluse, mille viisin läbi neljas vanusegrupis inimeste hulgas, kes olid uuritava perioodil lastekirjanduse lugejad. Igas rühmas oli vähemalt 15 vastajat. Jõuludega seonduvat lastekirjanduse uuringut märgitud perioodi kohta minu teada seni Eestis tehtud ei ole.

Töös püüan

- anda ülevaate lastekirjanduse olemusest ning suundumustest vaadeldaval perioodil;
- kirjeldada jõulude tähistamist Eesti NSV-s;
- kirjeldada uuritud perioodil ilmunud lasteproosas leiduvaid jõule kirjeldavaid tekste;
- uurida, kas ja kuidas lapsed neis leiduvaid infopudemeid mõtestasid.

Suurim raskus, millega tööd tehes kokku puutusin, oli varasemate jõuluteemaliste uuringute nappus. Vähe oli infot ka eesti laste lugemisharjumuste kohta, kuigi üsna põhjalikult on uuritud muinasjuttude jutustamist ning mõju laste arengule.

LASTEKIRJANDUSE ARENG EESTI NSV-S

1. 1. LASTEKIRJANDUSE MÕISTE

Käesoleva töö üks osa on olnud Nõukogude Eestis 1945–1991 a ilmunud eestikeelse lastekirjanduse läbitöötamine (st lasteraamatute lugemine), mistõttu pean vajalikuks kohe töö alguses täpsustada lastekirjanduse mõistet – seda, mis pealtnäha selgitust ei vajagi.

Kõige üldisemalt: on lastekirjandus lastele suunatud kirjandusliik. Oma sihtgrupi eripära tõttu peab lastekirjandusse kuuluv teos arvestama (igatahes rohkem kui n-ö „tavaline“, täiskasvanud lugejaskonnale suunatud kirjatükk) lapse arenguga, et olla lugejale tõepoolest arusaadav. Entsüklopeedia Eestist defineerib lastekirjandust nii: „Lastekirjandus on täiskasvanute poolt lastele kirjutatud ilukirjandus“ (Kumberg: 2006 www.estonica.org/et/Lastekirjandus).

M. Mürsepp on lastekirjanduses leiduvaid teoseid algupärase adressaadi järgi liigitanud nii:

- lastele kirjutatud teosed;
- lastele kirjastatud teosed: kas harival eesmärgil lastele välja antud klassika või teosed, mis tegelikult pole kirjutatud lastele, aga mida saab mingil põhjusel lastekirjandusena esitada – näiteks on teose peategelaseks laps (sellesse kategooriasse võiks ehk paigutada F. Tuglase „Väikese Illimari“, samuti kuulub sellesse hulka minu poolt kasutatud R. Kenti „Üksikul saarel“);
- üldrahvaliku populaarsuse tõttu laste lugemisvarasse liikunud teosed (näiteks O. Lutsu „Kevade“ ja M. Twaini „Tom Sawyeri seiklused“ on mõned sellised);
- koostatud väljaanded (näiteks ajakirjanduses ilmunud lühijuttude kogumikud. (Mürsepp 2005: 41)

Lugemisel keskendusin lastele kirjutatud ja laste poolt omaks võetud teostele, kuna nende puhul oli kõige tõenäolisem, et lapsed neid lugesid (või loeti neid lastele ette) ja nende üle arutlesid, aga päriselt kõrvale ei jätnud ma ka teisi eespool mainitud gruppe.

Uuritaval perioodil ilmunud perioodikast kasutasin ajakirju Täheke ning Pioneer. Täheke oli suunatud algkooliealistele (oktoobrilapsed), Pioneer põhikooliealistele (pioneerid).

1. 2. LAPSE KUI LASTEKIRJANDUSE ADRESSAADI VANUSELINE PIIRITLEMINE.

Lapseea määratlemine võib olla väga erinev. Mõttelist piiri on ehk kõige sagedamini tõmmatud puberteedi algusse, seega u 11.–13. eluaasta vahele. Ometi pean antud töös otstarbekaks esitada lastekirjandusena ka neid raamatuid, mis kandsid märget „keskmisele koolieale“ - toonane 4.–8. klass, st 10–15-aastased lapsed/noored. (Tänuväärset on enamik nõukogude perioodil ilmunud laste- ja noorteraamatuid varustatud märkusega, millisele vanusegrupile teost soovitatakse. Mõnedki lapsevanemad on eravestlustes maininud, et tunnevad poes lapsele raamatut valides praegu niisugusest soovitusel lausa puudust!). Teoste lastekirjandusena käsitlemise võimalikult laiad piirid tulenevad tõdemusest, et töö teema – jõulude kajastamise uurimine – pole kuigi eatundlik (4 uurimuses osalenut tõi selle esile).

Kirjandusvalimi laiendamiseks tundus mõttekas mitte tõmmata liiga ranget (ega liialt madalat) vanusepiiri. Kõrvale jätsin enamuse vanemale koolieale suunatud teoseid - tänapäevaseks öeldes „noortekirjanduse“, kuna selle olemus ja ülesanne on lastekirjandusest erinev. Ometi olen neis leiduvate huvitavate tekstide tõttu kasutanud paari raamatut, mis tegelikult lasteraamatute hulka ei kuulu. Üks neist kandis märget „noorsoole“ (A. Jürgeni jutustus „Sinine Lind“), mille peategelane on üheksa-aastane poiss. Imeliku kokkulangevuse tõttu on ka teises „erandraamatus“, mis isegi sihtgrupi vanuselist määratlust ei sisalda (R. Kenti jutustuses „Üksikul saarel“) peategelaseks üheksa-aastane poiss.

Anu Leuska „Arenegupsühholoogia“ periodiseerib lapseiga nii:

- sünnieelne periood;
- vastsündinu (kuni 1 kuu vanuseni);
- imik (kuni 1 a);
- varane lapseiga e eelkooliiga (2–7 a);
- keskmine lapseiga e noorem kooliiga (7–12 a);
- murdeiga e vanem kooliiga (12–18 a). (Leuska 2010 www.

Uurimuses osalenud inimesed nimetasid lapseea alguseks kõige varasemalt teist ning lõpuks hilisemalt neljateistkümnendat eluaastat. Ülekaalukalt nimetati teadliku lapseea piirideks vanust 4 kuni 12 aastat (nii arvas-tundis 43 vastajat 72st).

1.3. NÕUKOGUDE EESTI PERIOODI AJALOOLINE LIIGENDAMINE

Nõukogude ajale oli iseloomulikuks nähtuseks igapäevaelu politiseerimine, riigi püüd valitseda kõiki inimese elu tahke, sealhulgas ka kui vähegi võimalik, olmelisi valdkondi. Riigi määratud ideoloogiast sõltus, mida inimesed vabal ajal tegid, milliseid filme või teatrietendusi vaatasid, mida lugesid, millist muusikat kuulasid... (Veskimägi 1996: 77). Sellest tulenevalt pean oma töös otstarbekaks uuritud perioodi ajaloolist liigendamist NSV Liidu sisepoliitiliste muutuste põhjal: 1940–1956 stalinism, 1956–1968 „sulaaeg“, 1969–1985 „seisakuaeg“ ja 1985–1991 „uutmine“.

1.4. PEAMISED KASVATUSLIKUD IDEED JA EESTI AUTORITELT ILMUNUD LASTERAAMATUTE AINES

I periood: stalinism 1940–1956

Esimesest perioodist on pärit väga väike osa minu kasutatud kirjandusteostest. Üha tugevnev ideoloogiline surve ja repressioonid mõjusid rahva eneseteadvusele. NSV Liit oli muust maailmast isoleeritud, sellest tulenevalt oli seiskunud maa areng (Laar 2010: 182).

Rahvusriigi hävitamisega likvideeriti või püüti likvideerida ka varasemad kasvatus põhimõtted: lapsekesksus, sõbralik peremudel, ümbruse esteetilisuse nõue või vähemalt selle vajalikkuse tunnistamine (Müürsepp 2005: 127). Olemasolevat, lapsest lähtuvat ja tema vajadusi arvestavat, kasvatusmudelit püüdsid Eesti haritlased küll edasi arendada, aga see sumbus peagi. Kasvatusteadlastesse suhtuti üldiselt negatiivselt, isegi sel juhul, kui tegemist

polnudki poliitiliselt vaenuliku teadlasega. Nii näiteks sattus põlu alla vanameister J. Käis, kes oli nõukogude pedagoogika suhtes üldiselt sõbralikult meelestatud ning üritas rakendada uue süsteemi raames aktiivsuspedagoogika põhimõtteid. (Müürsepp 2005: 128)

Lapsele ei tehtud sel ajalooetapil mingeid mööndusi, ta oli ideoloogiliselt täiskasvanuga võrdne, põhimõtteliselt oli lapsepõlve mõistegi kadunud või muutunud sisutühjaks sõnakõlksuks. „Kasvatusalases publitsistikas pandi põlguse alla lapse (*s.t lapse kui iseseisva ja täiskasvanust erinevat lähenemist vajava eluvormi* - M.K.) teaduslik uurimine /.../. Kogu kasvatus pidi olema „riikliku ideoloogia levialaks“.“ (Müürsepp 2005: 58) Nii kasvatusalane ajakirjandus kui ka lasteproosa järgisid ideoloogilisi suuniseid (Müürsepp 2005: 136)

Tsensuur on Nõukogudemaal sama vana kui võim. Juba 1917. aasta detsembris asutati revolutsioonilised trükisõna tribunaliid, mille eesmärk oli võidelda „trükisõna abil toimepandud kontrrevolutsiooniga“ (Veskimägi 1996: 19). Sellest alates on tsenseeriva organi nimi küll muutunud, aga keelamis põhimõtted samaks jäänud. Nõukogude Eestis hakkasid kehtima üleliidulised normid, mille alusel näiteks 1918. aastast keelati (ja vajadusel „eraldati“, st „hävitati“) igasugune usuline kirjandus (Veskimägi 1996: 19–20). Loomulikult on jõulude kiriklikku poolt edasi anda püüdev tekst selle määrusega kohe keelatud.

Pedagoogide kohus oli hoolitseda sellegi eest, et mõni laps „valesid raamatuid“ ei loeks. Marko Mihkelsoni ülevaatest oma kooli (Valga 1. Keskkool) õppenõukogu protokollidest võime lugeda, et 1948. a 22. detsembri protokollis nõuab kooli direktor: „Tuleb tugevdada sidet klassijuhatajate ja raamatukogu juhataja vahel. Tuleb tungida iga õpilaseni ja kontrollida, kas ta loeb ainult soovitatud kirjandust“ (Tammer 2006: 28).

Lastekirjanduse aineks olid nagu 20. sajandi esimesel poolel tavaks, eetilised tõekspidamised (milline käitumine on õige, milline vale, mis/kes on hea, mis/kes paha), ja lapse tutvustamine ümbritseva eluga (Müürsepp 2005: 54), mida loomulikult esitati läbi ideoloogiliselt „õige“ prisma. Et seos koduga polnud kuigi oluline, pole laste koduse elu kajastamine soositud. Tundub, et riigipoolne usaldamatus kandus üle ka suhtumises lapsevanematesse, keda ilmselt ei peetud küllalt väarikaks nõukogude lapsi kasvatama. Kodu oli kõrvaline, kooli toetav ja samuti koolitamist vajav nähtus. Last kujutati peamiselt õpilasena, aga mitte lihtsalt koolilapsena, vaid „nõukogude patrioodina“ (Müürsepp 2005: 136).

Oli üsna ootuspärane, et leidsin sellest perioodist väga vähe teoseid, kus jõule mainiti. Kogu

ilmuv kirjandus oli tsenseeritud, mitmete kontrollivate inimeste poolt loetud ja hinnangu saanud. Tsensuuri instruksioonis 1920. aastate algusest öeldakse, et laste- ja noorsookirjandusest on lubatav ainult niisugune, mis aitab kaasa kommunistlikule kasvatusel. (Veskimägi 1996: 22) Lastekirjandus allutati niisiis eriti rangele kontrollile. Keelatud olid raamatud, mis „kujutasid kodanlikku perekonnelu“, „sisendasid nukrust“ või „kujutasid elu pahupoolt“. Nii olid Nõukogude Liidus keelatud M. Twaini ja J. Verne'i teosed, eesti autoritest nt J. Jaik. Keelatud võis olla ka mõni üksik teos (nt O. Lutsu „Inderlin“) või selle osa (nt M. Sillaotsa „Trips, Traps, ja Trull Tartus“) (Veskimägi 1996: 27, 45, 245), kusjuures Nõukogude Eestis oli tsensuur veel eriti karm. (Veskimägi 1996: 246)

Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu kongressil 1946.a arutati lastekirjanduse olukorda. Põlu alla pandi varasem kirjandus, uued lasteraamatud pidid tulema uutest ideedest ja ellusuhtumisest kantuna realistlikud, pakkuma ideaale ja eeskujusid ning ühtlasi tegema selgelt vahet „omade“ ja „sotsialismi vaenlaste“ vahel. Lastekirjandust peeti kasvatusvahendina äärmiselt tähtsaks, mistõttu just seda tuli hoolikalt arendada ja kontrollida. Tuleb tunnistada, et üsna varsti mõisteti ka kirjanduse üle otsustajate seas, et ideoloogiliselt „õige“ pole kunstiliselt just kõige õnnestunum ega leia teed lugejate südamesse. 1952. a. toimus Moskvast üleliiduline lastekirjandusalane nõupidamine, kus nenditi, et kaasaegsed lasteteosed on skemaatilised, huumorivaesed, liigselt didaktilised, peategelased aga ilustatud (Müürsepp 2005: 130-131) Uut lastekirjandust võiks lühidalt kokku võtta sõnaga „eluvõõras“, kuigi püüeldi just realimi poole.

Eesti autoritest rääkides tuleb selle perioodi juures tähele panna, et poliitiliste olude tõttu on kirjanike põlvkondade vahe sel ajal väga selgelt piiritletav. Tuntumad selle aja autorid on vahest L. Tigane, V. Saar, H. Pukk. Alles 1950. aastatel (seega tegelikult „sulaajal“) tulid kirjandusse üsna üheaegselt mitmed uued andekad autorid: E. Niit, H. Mänd, E. Raud, H. Väli ja pisut hiljem J. Rannap ning A. Pervik. (Müürsepp 2005: 57) – kõik nimetatud kuuluvad praeguseks eesti lastekirjanduse klassikasse.

II periood: „sulaaeg“ 1956–1968

Sulaaeg kujutab endast ajajärku, mil repressioonidest toibuv eesti rahvas sai taas hakata „korrastama oma kultuurivälja“ (Vahtre 2005: 294). Püüti taastada sidet eelnenuga, Tartu Ülikoolis hakati pisitasa tegelema sotsioloogiaga. Kirjanduses olulise märgina hakkas ilmuma

tõlkekirjanduse sari „Loomingu Raamatukogu“. (Vahtre 2005: 294–295)

1960. aastail ei püütud vastupanu korras nõukogude süsteemi kukutada, vaid taheti seda muuta ja uuendada, poliitilist protesti asendas kultuuriline (Laar 2010: 184). Üldiselt optimistliku etapi lõpetas „Praha kevad“ - Nõukogude Liidu ja teiste Varssavi pakti maade jõhker vastus katsele rajada „inimnäolist sotsialismi“ (Vahtre 2005: 296).

Sulaaajal „ärkas pedagoogika taas teadusliku distsipliinina“ (Müürsepp 2005: 58). Kultuuripilt liberaliseerus pärast NLKP XX kongressi, ühtlasi muutus riigipoolne suhtumine kasvatusedusse. 1959. aastal asutati Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut. Järgnevatel aastatel toimus ridamisi pedagoogika-alaseid nõupidamisi, korraldati pedagoogilist uurimistööd juhendavaid kursusi jms. Ajajärgu iseloomulik suundumud on usk teadusse, ka kasvatuses peeti ülioluliseks lähtuda mõisuspärastest, teaduslikult põhjendatud otsustest. Uuriti peamiselt seda, kuidas paremini õpetada ning kasutada täies mahus õpilases peituvat võimekust. Eriti oluliseks hakati pidama iseseisvat tööd. (Müürsepp 2005: 136–138) Eesti koolis õnnestus sel ajal üllatuslikult õppeainena taas elustada kodulugu(!), mis oli oma kodu- ja kultuurikesksusega ametlikule kommunistlikule kasvatusideoloogiale vastukäiv. (Nagel 2001: 112–113)

Last käsitleti endiselt eelkõige ühiskonna osakesena, kirjutati ja räägiti sellest, kuidas just praegu kasvab üles põlvkond, kes hakkab elama kommunismis – seega püüti lapsi kasvatada vastavalt kommunistliku ideaali tarvis. Võiks öelda, et tegelikkus muutus kiiremini kui mõtteviis. Vahemärkuse korras: kommunismi-ideaalist kõrvalekaldumisteks olid võrdseina nimetatud – ja säärastena põlastatud – näiteks natsionalism, alkoholism, lodevus ja religioossed kombetäitmised. Lapse olulisim roll oli „õpilane“. (Müürsepp 2005: 137) Mare Müürsepa vahemärkust tõlgendades võiks öelda, et religioosseid kombetäitmisi, sealhulgas jõuludest kirjutamist lastekirjanduses peeti kommunismi ideaalidest kõrvalekaldumiseks. Sulaaeg võimaldas jõule nimetada.

Lastekirjanduse aines toimus üsna järsk vana „verevaese“ didaktilise mudeli hülgamine. Kiiresti hakkas arenema uus, lapse eneseteadvust peegeldav suund. (Müürsepp 2005: 54) Oma osa selles on muidugi ka eespool mainitud põlvkonnavahtusel – uued tulijad kirjutasidki teist moodi. Lastekirjanduse pilt mitmekesisustus, kasutusele tuli uusi võtteid (nt paroodia), olulist rolli hakkas mängima fantaasia. (Müürsepp 2005: 71) Nagu sageli juhtub, kui mingi ühiskondlik nähtus on tugevalt kallutatud, järgneb loomuliku tulemusena eelnenust

põrkumine, vastukalu otsimine. Eelmise perioodi „ülalt alla“ suunatud õpetlikkusest ja ilmsest fantaasiavaesusest olid tüdinenud nii lugejad kui ka autorid ise. Nüüd võtsid lastekirjanikud „lapse sõbra“ positsiooni (Müürsepp 2005: 147). Lastega ei räägitud enam tähtsalt „mina tean, kuidas on õige“ positsioonilt. Koolielu kujutamine kirjanduses vähenes tasapisi, keskenduti pigem koduse elu ja ümbritseva maailma peegeldamisele. (Müürsepp 2005: 153)

Suur hulk selle perioodi lasteraamatuid süüvis lapse hingeellu, püüdes edasi anda just lapse enese mõtteid ja tundeid, nii näiteks Ellen. Niit „Pille-Riini lood“(1963) ja Heino Väli „Peetrike“(1963), Eno Raud „Sipsik“ (1962). Ilmus ka köitvaid tänini laste lugemisvaras püsivaid jutustusi, mille tegevus toimub lähiajalooos, näiteks E. Raua „Roostevababa mõõk“(1963) Eesti uudiskirjanduses sel perioodil jõule ei mainitud, küll aga jääb sellesse perioodi O. Lutsu „Kevade“ uustrukke, kus jõuludest juttu lausa mitmes peatükis ning päris põhjalikult.

III periood: seisakuaeg 1969–1985

Seisakuaega iseloomustab uus ideoloogiline pealetung. Näiteks võttis 1978. aastal NSVL Ministrite Nõukogu vastu otsuse vene keele õpetamise tõhustamisest liiduvabariikides, mis tõi kaasa venestamise nii haridussfääris kui ka tavaelus (Vahtre 2005: 310). Ühiskondlikus elus andis kibedalt tunda NSV Liidu seesmine ebakindlus. Riigil oli iga hinna eest vaja tõestada oma ülimuslikkust.

Pedagoogiliselt muutus taas olulisemaks kooli tähtsuse rõhutamine (sellesse aega jääb ju ka 6-aastaste koolikohustus ja ühiskondliku elu, sh koolielu, üldine venestamispüüd). Taas oli kool see koht, kus viia ellu riiklikke suuniseid ning poliitilisi ambitsioone. Oluliselt suurenes ka laste õpikoormus. „Kasvatuses sai üheks peajooneks õppetöö efektiivsuse suurendamine, /.../ lapse elutegevuse allutamine kooliõpetusele“ (Müürsepp 2005: 58). Samas ei vaadelda last enam ainult kodaniku ja õpilasena, vaid käsitus muutub komplekssemaks.

Hoolimata kooli tähtsuse pidevast rõhutamisest ilmusid kasvatusteooriasse ideed perekonna rolli olulisusest kasvatusel aluspõhja loojana. Uuriti, kuidas vanemad lastega suhtlevad, mil määral nendega arvestavad, kuidas mõjutavad kodused harjumused ja kasvatus lapse hilisemat käitumist... Perioodi lõpupoole, kui oli jõutud ilmselt ületada mingi kriitiline piir koolikoormuse ja ainult teadmisi tähtsustava pedagoogika osas, hakkasidki üha sagedamini

kostma nõuded pöörduda taas lapsekesksuse teele. (Müürsepp 2005: 154)

Omamaine lastekirjandus „jõudis üsna kriitilise hoiakuni nii kodu kui kooli kujutades“ (Müürsepp 2005: 58). Kirjanduses avaldus sageli laste üksildus – olukord, kus tööga liialt hõivatud vanemaid nagu polekski laste jaoks olemas. Kirjeldati kogu ühiskonnas levivat võõrandumist. Mõned sel perioodil ilmunud raamatud (nt R. Pöder „Kingitus“(1981) on tegelikult suunatud täiskasvanud lugejale. Kirjanik on lapse positsioonil, aga mitte nagu sõber, vaid kui laps, kes tahab end kuuldavaks teha. Lastekirjanduse keskseks teemaks sai lapse eneseteadvus, iseenda tundmaõppimine. (Müürsepp 2005: 179–180) Pärast stalinismiaja šokeerivaid elamusi mõneks ajaks soikunud mälestustest kantud lastejuttude kirjutamine hakkas taas ilmet võtma, lastele taheti rääkida möödunud aegade tegemistest (küll veel mitte neist „kõige kurjematest ja kurvematest“) ja asjadest. Ehedaim omalaadne raamat on siin kahtlemata T. Toometi „Vana aja lood“(1983). Tuntumad selle perioodi lasteraamatud on ehk E. Niidu „Triinu ja Taavi jutud“(1970), I. Marani „Londiste, õige nimega Vant“(1972) ja omal ajal just täiskasvanute seas erinevat vastukaja tekitanud M. Muti „Französisch“(1981). Mõned sellesse perioodi kuuluvad teosed, kus oli mainitud jõule: R. Lahi „Värdis“(1980), H. Mänd „Väikesed võililled“(1983). Kordustrukina ilmus J. Parijõe kogumik „Jutte“(1982), mis muuhulgas sisaldab jutustust „Teraspoiss“.

IV periood: uutmine 1985–1991

1980. II poolel algas kogu ühiskonnas teatav uuendamine – nn uutmine („perestroika“). Kavandatuna esialgu vaid majandusliku arengu ergutusena ning „avalikustamise“ („glasnost“) poole pealt tsensuuri ja salastatuse vähendamisenä, kasvas uutmine riigi ühiskondlik-poliitilises elus muudatusi taotlevaks liikumiseks. (Tannberg 2005: 373–375)

Tsensuur hakkas Eestist 1987. a taanduma, selle esimese märgina vabastati eeltsensuurist ajakiri „Täheke“ ja ajaleht „Säde“. (Veskimägi 1996: 296)

Uutmine avaldas soodsat mõju ka koolielule. Pedagoogide ja lapsevanemate rahulolematus olemasoleva hariduspoliitikaga ja valmidus muutuste tegemiseks liitus riigipoolsete demokraatiseerimispüüdlustega ning viis lõpuks kooliuuenduse ideede väljatöötamiseni. Hariduse sisu leiti vajavat avardamist ja humaniseerimist. 1988. a. alustas Vabariikliku

Õpetajate Täiendusinstituudi juures selle iseseisva allüksusena tööd kooliuuenduskeskus. (Müürsepp 2005: 154–155) Hoogsa uuendamise kõrval peeti meeles ka väärtuslikku vana. Nii näiteks ilmus õppekavadesse taas õppeaine kodulugu, mõnedes koolides alustati ka kultuuriloo või religiooniloo õpetamisega.

Lastekirjandus muutus uuesti soojemaks ning mängulisemaks. Probleemid ei puudunud, aga neile leiti või vähemalt otsiti lahendusi. Tähtsaks peeti kodusuhteid ja pereprobleeme. (Müürsepp 2005: 183) Eelmise perioodi jooksul mitmetes lastejuttudes kirjeldatud lapsevanemate väsimuse, tüdimuse ja pahuruse juurde ilmus sõbralikkust ja lapsepoolset leplikkust, laps „saab vanemast aru“. Mõned selle aja tuntumad teosed: L. Tungal „Kirju liblika suvi“(1986) , A. Reinla „Pätu“(1988), L. Tungal „Kristiina, see keskmine“(1989) L. Hainsalu „Kes te koormatud olete“ (1988). Jõuludega seoses väärrib tõsisema teosena mainimist T. Õunapuu „Katkestusseis“(1989).

1.5. LÜHIKE ÜLEVAADE (ETTE)LUGEMISE MÕJUST LAPSE ARENGULE

Lastekirjanduse mõjust rääkides tuleb eelkõige silmas pidada, et igasugune kirjandusteos pääseb lugejale ligi ainult juhul, kui seda loetakse. Kaasaegse elu kiire ja kiirustav tempo ning vanemate hõivatus, samuti üha suurenev visuaalse (ja sageli passiivse) suhtlemise osakaal (televisioon, videotehnika, arvutimaailm), kipub kasvatama põlvkonda, kelle kuulamis- ja keskendumisoskus on suhteliselt väike. Isa Rein Õunapuu ütles kord: „Kaasaegsele maailmale iseloomulik kunstivorm on videoklipp. Kogu võimalik info peab olema tabatav ja suutma huvi äratada paari esimese minuti jooksul, keegi ei hakka seda pikemalt jälgima. Ja siis antagu meile uusi pilte, uusi muljeid“ (Isa Rein Õunapuu jutlus Tartu katoliku kirikus 1991).

Autori kogemuse põhjal võib visuaalsele orienteeritud lapsel olla raske raamatulugemiseks või isegi ettelugemise kuulamiseks keskenduda. Samas on raamatul lapse arengus oluline roll ning meie kultuur põhineb suuresti kirjasõnal, loetagu seda siis paber- või küberkandjalt.

Üks tähtsamaid lugemise eesmärke, vähemalt lapse jaoks, kellele lugemistegevus võib juba iseenesest olla suur ja tõsine töö, võiks olla meelelahutus. Tõde mängides õppimisest kehtib ka siin. Igaüks, kes on kunagi lapsele unejuttu lugenud, teab: kui lugu pole piisavalt huvitav,

siis laps seda lihtsalt ei kuula. Minu arvates on kirjanduse väärtust rõõmutoojana ning uute elamuste pakkujana võimatu üle hinnata.

Lapsest lähtuvalt peaks loetav raamat olema huvitav, seletama maailma ning selle tegelased peaks olema niisugused, kellega laps saaks ja tahaks samastuda. Mida väiksem laps, seda olulisemad on illustratsioonid (Vallik: 2010 <http://aidi.aidisain.eu/doc/ettekanded/lugemisejuurde.pdf>)

Lugemine on kaasamõtlemisunni tõttu tähtis mõtlemisvõime arendaja. Lugeses (samuti ka ettelugemist kuulates) rikastub sõnavara ning areneb mõistmisoskus, juba seetõttu tuleb lastele palju lugeda. (Spaulding, Bruce 2009 E-raamat Learning to Read A Manual for Teachers: Learning)

Raamat toidab lapse uudishimu, paneb küsima ja vastuseid otsima, aitab luua uusi seoseid ning õpetab iseenda ja teiste tundeid määratlema ning arvestama, sotsialiseerib last, tutvustab ja vahendab talle kultuuri. Ühtlasi muutub lugemine iseend toetavaks, sest lugemine annab teadmisi ning loetu mõistmine omakorda on kergem, kui uus teadmine seostub olemasolevate teadmiste või reaalse eluga. Hea lugemisoskus on ka aluseks koolis hästi toime tulekule. (Uibu, Voltein <http://eduko.archimedes.ee/files/EDUKOraamatkaanega.pdf> lk 217 „Õppimine ja õpetamine esimeses ja teises kooliastmes“ - toimetanud Ene Kikas, III peatükk „Ainealaste teadmiste ja oskuste areng)

Lastekirjanduse algusaegadel oli raamatu eesmärk enamasti seotud õpetuslike taotlustega, ent 20. sajandi jooksul olukord muutub ning lasteraamat hakkab 1960. aastatel üha enam vahendama lapse vaatepunkti. Last kujutatakse täiskasvanuga samaväärsena. Kaasaegsed uudisteosed on sageli üheaegselt suunatud nii lastele kui ka täiskasvanutele ja tõepoolest ka loetud nii ühtede kui ka teiste poolt. (Mürsepp 2005: 42)

Lugemine, ettelugemise või jutuvestmise kuulamine, raamatute vaatamine ja kuuldu/loetu/nähtu üle arutlemine pole õnnekombel mitte ainult lapsele arendav, vaid ka (kui see toimub koos ema-isaga) lapsevanema ja lapse vahelist suhet toetav ning mõlemale osapooltele meeldiv tegevus. (Ja loomulikult võib „lapsevanema“ asemel olla mõni muu sugulane, hoidja, sõber...)

Arvatavasti üks levinumaid ja loomulikumaid raamatulugemis- või jutuvestmisolukordi on

eesti peredes õhtuse unejutu aeg. Kuigi juttu on võimalik ka raadiost kuulata (aga unejutu aastakümnete kaupa raadiokavas püsimine näitab mu meelest ühtlasi, kui oluline koht on sellisel õhtusel lugemisel meie kultuuriruumis!), loevad või jutustavad lapsevanemad sageli õhtuti ise lastele lugusid ning hindavad seda rahulikku õhtust tegevust kõrgelt. H. Paatsi kinnitab: „Paljudes peredes on traditsiooniks unejutu ettelugemine ning selle lahtirääkimine. /.../ on ka selliseid raamatuid, mida loetakse järjepidevalt ning mis on lapsele „pähe loetud““ (Paatsi 2010: 46) ja „... väikelapsega suhtlemisel meeldis enamuse lapsevanematele kõige enam lasteraamatute vaatamine koos lapsega...“ (Paatsi 2010: 44)

2. JÕULUD NÕUKOGUDE EESTIS

Nõukogude võim lähtus ühiskonna vaimuelu suunamisel klassiprintsiibist. Eesmärgiks seati „sisult sotsialistliku ja vormilt rahvusliku“ kultuuri juurutamine ühiskonnas. ()

Enne II maailmasõda oli Eestis jõulude pidamine üldlevinud traditsioon. Meie praegused jõulukombed olid tavaks ka tollal. 1940. aastal, kui Nõukogude võim Eestis oma reegleid kehtestas, hakkas ilmuma ka jõuludevastane propaganda. Ajakirjanduses leidis ridamisi artikleid „sentimentaalsete, suhkurdatud“ jõulude vastu. Peeti ka selgitavaid koosolekuid ja loenguid, selgitamaks „jõulupühade tekkimist ja nende reaktsioonilist olemust“, ning anti välja samasisuline brošüür – „abiks agitaatorile“. Ometi kuulutas ENSV Rahvakomissaride Nõukogu oma määrusega (jõule mainimata) puhkepäevadeks 1940. a 25. ja 26. detsembri. Samas hakati innukalt propageerima „kristlikust võõbast puhastatud“ näärikuuske ja nääripidu, mida „vanemad Nõukogude Liidu rahvad“ olid juba mõned aastad „laste rõõmuks pühitsenud“. (Viies 2005: 154–155)

1944–1946. a jõulud said väikselt ja vaikimisi tähistatud riigipoolse vastutulekuga: „töötajate soovil“ tõsteti lähim puhkepäev ümber 25. detsembrile. Loomulikult tehti samal ajal hoolega „selgitustööd“ jõulude vastu. (Viies 2005: 156–157) Samad seisukohad väikeste möönduste ning lisanditega hakkasid kehtima uue nõukogude okupatsiooni tulles.

1947. aastast asendati jõulud kui „vana korra kahjulik pärand“ ja „reaktsioonilise ristiusu“ loomulik osa Nõukogudemaal lõplikult nääridega. Jõulukirikus käijaid ootasid tõsised

pahandused. (Viires 2005: 157) Paikkonniti oli „pahanduste“ hulk siiski erinev, iseäranis just eraldatud maapiirkondades, kus kohalike võimumeeste suhtumisest kirikusse sõltus, kas „usukommete“ järgijaid karistati või vaadati neile läbi sõrmede. Pärast märtsiküüditamist rahva hulgas tekkinud hirm vähendas kirikuskäimist ja ka jõulude tähistamist, õigemini – tekitas jõulude tähistamise salgamist. L. Tungal kirjutab lastele niisuguseid varjatud jõule selgitades: „Oli niisugune aeg, mil jõulupühade pidajad said karmilt karistada./.../“ (Täheke 1989 nr 12). Ka koolielus oli jõulude pidamine (või õigemini see, et jõule ei peetaks) tähelepanu objektiks. Marko Mihkelsoni ülevaatest õppenõukogu koosolekute protokollidest loeme, et direktor soovib 23. detsembril 1947. a „...klassijuhatajatel hoiatada õpilasi, et ei oleks põhjusest puudumisi 24. ja 25. detsembril“ (Tammer 2006: 28).

Rahvas võttis suhteliselt kergesti omaks avaliku näärde pidamise (mis olid ju jõuludega üsna sarnased, puudus ainult kiriklik külg), nääre propageeriti, et need on „vanad eesti pühad“ (Vahtre 2005: 353). Pärilist ei kadunud siiski ka jõulud. Ikka olid tavaks kodused jõulupuud, jõuluõhtune kirikuskäimine ja kalmistul küünalde süütamine – viimane komme sai isegi hoogu juurde. (Viires 2005: 163) Koolides ja üldse igasugustes kollektiivides muidugi jõule pidada ei tohtinud. Mõnda aega valitses jõulude suhtes „vaikiv olek“, inimesed, kellele jõulud tähtsad olid, ei läinud sellest rääkima, vaid pidasid pühi vaikselt ja omaette, ülejäänud aga kippusid pea-aegu jõulude olemasolugi unustama. Jõulude täieliku väljajuurimisega nõukogude võim hakkama ei saanud, kuigi üldises plaanis oli religioonivastane võitlus edukas ning kirik kaotas 1960ndail aastail oma „traditsioonilise koha eestlaste elukorralduses“. (Vahtre 2005: 353)

Seiskuja lõpul, kui siin-seal puhkesid noorterahutused ning riigivõim hakkas kiiresti kaotama reaalselt kontrolli kodanike tegutsemise üle, muutusid jõulud salajasest protestist avalikuks. Jõulude pidamisest sai mingil hetkel poliitiline demonstratsioon, oma allumatuse näitamine. Jõulud said populaarseteks ja huvitavateks. Ühtlasi läks paraku mõneski kohas lahti jõuluteemaline võimuvõitlus. Näiteks Võnnus on kohalike inimeste mälestustest teada, et veel 1980. aastate lõpul käis mõni kooliõpetaja jõuluõhtul kiriku juures kontrollimas, et ükski õpilane kirikusse ei läheks – asjaolu, mis toonaste noorte sõnul kiriku vastu suurt huvi tekitas. 1992. a. tuli aga muusikaringi juhendajal Järvelja kooliõpetajaga suur lahkhele lastele mõne jõululaulu („Õues tähis taevatelk“ ja „Läbi lume sahiseva“) õpetamise pärast, mistõttu muusik oleks äärepealt töökoha kaotanud. (isiklik vestlus muusikuga, kes palus oma nime mitte avaldada). Mõnel pool olla kavalamad pedagoogid koolis 24. detsembril lihtsalt klassiõhtu korraldanud, et lapsi „silma all“ ja tegevuses hoida. (küsitlus) Eelnimetatud

juhtumid kuuluvad minu arvates kõik puhtalt võimuvõitluse valdkonda

Riiklikult püüti jõulude tähistamist takistada näiteks sellega, et kuuski ei hakatud müüma enne 27.detsembrit. Muidugi ei antud töötajatele detsembri lõpus vabu päevi, isegi juhul, kui tööl tõesti midagi teha ei olnud. Ka koolivaheaeg algas alles 30. detsembrist.

Veel 1987. aastal, mil ajalehes Maaleht hakkas ilmuma eesti rahvakalendrit tutvustav artiklite sari, tõi jõuludest kirjutamine kaasa ebameeldivusi. Lauri Vahtre jõuluteemaline artikkel tõstis Maalehe nõutumaks ning seega trükiarvu suuremaks, aga lehe peatoimetaja Ülo Russak pidi partei keskkomitees aru andma, miks on ajaleht niisuguse vea – jõulude kui ideoloogilise väärnähtuse avalikustamise – teinud. (Jürgens, A. Artikkel „Kui jõulud olid lubamatud“, Maaleht nr 21, 24. mai 2012 lk 44)

Ametlikult taastusid jõulud Eestis 1989. aastal. Juba mõned aastad varem hakati ajakirjanduses avaldama artikleid jõulude kohta, taas võeti kasutusele jõululaulud, ilmusid jälle välja jõuluvanad... 1980. aastatel kooliteed alustanud lapsed jõudsid näha nii nääride hääbumist, teise õppeveerandi lõppu jõulukirikus, kui ka veidraid vaheastmeid jõulude ja nääridega. Jõule tähistades rõhutati nende ning seeläbi ka meie kuulumist Euroopa kultuuri. Tolle aja perioodikas „hakati taas tunnistama kristluses peituvaid vaimseid väärtusi“ ja tähistati „looduse pöördumist valguse taassünni poole“ (Viires 2005: 165) Samas sisaldab näiteks 1989ndal aastal ilmunud T. Sulsi koostatud ENSV Riikliku Kultuurikomitee ja ENSV Riikliku Laste- ja noorsooraamatukogu soovitusnimestik „Jõuludest“ üksikasjalikku kirjeldust jõulude pidamisest külaühiskonnas, mainimata sõnagagi kirikuskäimist. Kogumikus esitatud luuletused ja lauludki on valitud niisugused, kus kirikust juttu pole. (Suls 1989)

XX sajandi viimase kümnendi algusaastate „kirikubuumi“ võiks minu arvates lahti mõtestada pigem kui poliitilise pörkumist kirikut vaenanud võõrvõimust (ja ühtlasi demonstratiivset eemaldumist selle võimu soositud talvisest pühast nääridest) ning vaadelda seda „oma juurte“ otsimise loogilise osana kui tõsise usulise pöördumisliikumisena, pigem võimu- kui vaimuvahetusena.

Eelöeldust võis kergesti jääda mulje, et kogu jõulude lugu on võimuvõitlus ja poliitika. Ometi on läbi Nõukogude Eesti ajaloo kogu aeg olemas olnud usklikud, kes pidasid jõule Lunastaja sünni tähistamiseks, kes lihtsalt rõõmustasid, kui sellest enam pahandusi karta ei tulnud, aga oleks ikka jõuluõhtul kirikusse või hauale kuusekest viima läinud, ükskõik, mida arvab

kohalik ülemus või valitsus.

3. JÕULUDE KUJUTAMINE EESTIKEELSES LASTEKIRJANDUSES

3.1. JÕULE KIRJELDAVAD TEOSSED JA TSENSUUR

Jõuludest on uuritava perioodi jooksul juttu rohkem kui kahekümnes lasteraamatus, enamik neist tõlketeosed. Jõulutemaatika on leitud teostes sageli õieti kõrvaline, põimitud muusse teksti.

Jõulude kristlikust, kiriklikust küljest ei räägita kaasaegseski lastekirjanduses eriti sageli, kui just tegu pole piiblitlugude ümberjutustuse või mõne taolise „kristliku suuna“ raamatuga. Sama kehtib uuritava perioodi lastekirjanduse kohta.

On teada, et kogudustesiseselt leiti kogu nõukogudeaja jooksul võimalusi raamatuid, küll varemilmunute paljundusi, küll Läänest mingil moel hangitud uuemaid teoseid, masinkirjas trükkida. Adventkoguduses ilmus 1976–1989 a jooksul 12 lasteraamatut, sh ka mitu jõuluteemalist, ja alles 1988. aastast saadi neid teha trükikojas. Raamatute „väljaandmisest“ meenutab tundmatuks jääda sooviv meister, kes osales uurimuses: „1975 müüsimise ära oma abielusõrmused, et saada raha kirjutusmasina ostmiseks. Masina alla läks korraga 8 eksemplari. Paberit ja kopeeri käisime ostmas Lätist, Leedust, Valgevenest.“ Rotaprint-trükkimisest jutustab ta nii: „Rotaator oli miilitsa kontrolli all. Vahalehed olid arvel. Igast lehest tuli koopia esitada kontrollimiseks“. 1983. aastast oli võimalik teha kaanekujundused siiditrükis, 1987. aastast levisid paljundusmasinad, siis sai raamatuid ka paljundada. (küsitlus)

Muidugi said kristlike vanemate lapsed teadmisi jõulude kohta mujaltki kui raamatutest. Küsimus on pigem, kuidas teadvustasid raamatust loetud jõulupühadest jutustavaid tekste need lapsed, kelle kodus jõule ei peetud. Kas nad eristasid jõule ja nääre? Ja kas neile lastele, kelle kodus jõule peeti, jäid jõulukirjeldused raamatust paremini meelde, kui neile, kellel jõuludega isiklik suhe puudus?

Ajastu iseloomustamiseks toon siinkohal kõigepealt ära ENEKEse jõulukäsitle: „jõulude“ juurest suunatakse infohuviline kirjele „rahvakalender“ ning seal saame lugeda: „Talviste pühade kombestikust ilmneb eriti Skandinaaviapäraselt (näärisekk, tõenäoliselt ka jõulude nimetus)“ (ENEKE 3: 205). Artikli juurde kuuluvas eesti rahvakalendri põhiliste tähtpäevade tabelis on jõuludel siiski oma koht ning seal antakse ka korralik ülevaade rahvalikest jõulukommetest (ENEKE 3: 209), jõulupüha kristlikku poolt muidugi kordagi nimetamata.

Samuti kirjeldatakse „kirikuta“ jõule T. Sulli koostatud Eesti NSV Kultuurikomitee ning Eesti NSV Laste- ja Noorsooraamatukogu soovitusnimestikus „Jõuludeks“: „Jõulukombed kulmineerusid JÕULULAUPÄEVAL (24.XII), mis oli ühtlasi jõulutsükli üheks toimetusrikkamaks päevaks. Valmis keedeti kogu jõuluaja toit /.../ Kõpsetati leiba. Jõululaupäevased tööd lõppesid tavaliselt juba lõuna ajal saunaskäiguga. Siis pandi selga puhtad riided ja jäädi jõule ootama.“ (Sull 1989: 4)

Minu uurimistöösse ei kuulu väljas selgitada, millised raamatud ja mis põhjusel tol ajal tsensuuri tõttu lihtsalt ilmumata jäid, aga neis, mis välja anti, on tekstid jõulude kohta enamasti, nii palju kui neid kontrollida sain, muutmata. Näiteks J. Parijõe jutustuses „Teraspoiss“ on nii 1937. a. kui ka 1982. aasta väljaandes tekst sama, kuigi selles vihjamisi isegi kirikuteemat mainitakse (jutt on koguduse leerisaalist, kus toimub kooli jõulukontsert). M. Sillaotsa jutukogust „Trips, Traps, Trull ja teised“ jäi aga 1987. aasta väljaandes ilmumata terve osa „Trips, Traps, Trull Tartus“ (1936), kus oli juttu jõuluäegsetest toimetustest.

O. Lutsu „Kevade“, mis kuulus mõnda aega samuti keelatud teoste nimekirja, sisaldab eriti pikka ja põhjalikku jõuluosa. Teos ilmus paljudes korduustrükkides (esmatrükk 1912/1913, korduustrükid Eesti NSV-s 1954, 1959, 1965, 1968, 1970 1982 ja 1986), kusjuures üheski neist pole jõuludest rääkivaid peatükke kuidagi kärbitud.

Täiesti põhjendamatu ja seetõttu minu jaoks arusaamatu on aga J. Brzechwa jutustuses „Pan Kleksi akadeemia“ peatükis „Pan Kleksi saladused“ toimunud „jõuluõhtu“ asendamine „vana-aasta õhtuga“. Tekstis pole mingit juttu kirikuskäimisest või mingist muust religioosset toimingust, mis ajendaks tsensuuri sekkuma, ainsaks viiteks jõuluõhtu kombestikule on see, et toiduks on kala, traditsiooniline jõulutoit. Võimalik, et tegemist on lihtsalt tõlkija eksitusega või „igaks juhuks“ tehtud teadliku valikuga, et tsensuurist kindlasti „läbi pääseda“

3. 2. JÕULUDEST JUTUSTAVATE TEKSTIDE ANALÜÜS

Üldistades võib jõulude pidamist või jõulukombestikku kirjeldavaid tekste minu arvates liigitada nelja gruppi:

- olmelised kirjeldused jõulude pidamisest;
- rahvakombeid kirjeldavad tekstid;
- laste jõulud – jõuluvana ja päkapikkude tegemised;
- kristlikud jõulud.

Olmelised tekstid

Kui jõule möödaminnes ja muu jutu sees mainitakse, on enamasti tegu olmelise kirjeldusega jõuluettevalmistustest. Näiteks C. Vivier' „Maja Nelja tuule tänavas“ (1969), K. Jarunkova „Vaikiva Hundi vend“ (1972).

Olmelised tekstid võib omakorda jagada vastavalt tonaalsusele heledateks ja tumedateks. Heledateks nimetan niisuguseid kirjeldusi, kus on juttu näiteks rõõmsatest jõulusündmustest või helgetest jõulumälestustest. Neis on jõulud tore oodatud püha, mil inimesed on sõbralikud ja püüavad olla üksteise vastu eriliselt head. Paljudes „heledates“ kirjeldustes on juttu jõulukingituste meisterdamisest või kuuse toomisest – eks ole need ilmselt meeldejäävaimad ja lastele põnevaimad jõulutoimingud. Bullerby lapsed ehivad kuuse: „Meil olid pööningul ära pandud punased õunad jõulukuuse tarvis, siis võtsime omaküpsetatud piparkooke /.../ Küll meie kuusk oli ilus, kui ta ehitud sai!“ (Lindgren1970: 81).

Samamoodi on jõuluettevalmistusi kujutav osa helge isegi muidu üsna pinevas ja sugugi mitte rõõmsameelses C. Vivier' jutustuses „Maja Nelja tuule tänavas“, mis kirjeldab prantsuse vastupanuliikumise tegevust ja sõja-aegseid jõule, vaese aja jõulutoite ja kuusekese ehtimist (eheteks hüpinknukk, punane pall, roosad küünlad, kuldne lill ja hõbepaberist täheke) (Vivier 1969: 47). Vaestes oludes kasvavatest lastest, kelle pere on aga siiski väga kokkuhoidev ja õnnelik, ja nende jõuludest, kuhu kuulub palju väikesi suurt rõõmu tegevaid sündmusi, jutustatakse A.-C. Vestley raamatus „Kaheksa väikest, kaks suurt ja veoauto“(1970).

Mittereligioosse jõuluõhtu kirjeldus on R. Kenti päevik-robinsonaadis „Üksikul saarel“(1985) - raamatus, mis on uskumatul kombel täiesti vaba igasugusest vihjest kristlikule jõululoole.

Antud teos on tähelepanuväärne just selle „valgustatud inimese“ hoiaku tõttu, mis on kristluse välja tõrjunud, aga tunnustab paljusid kristlikke põhimõtteid (nõrgemate aitamine, eluviisi lihtsus, kõige elava austamine).

Tumedate tekstide iseloomustavaim sõna on ühiskonnakriitika. Jõulud on seal reeglina rõhutatult rikaste inimeste pidu, kapitalistliku ühiskonna valitseva klassi ülemvõimu tähistav püha, mil vaesed peavad vesise suuga teiste õnne pealt vaatama. Nii näiteks vaatab peategelane J. Parijõe jutustuses „Jõulud akende taga“ (ilmunud 1982) läbi akna rikkamate perede jõulupuid ja kingitusi: „Tema jõuluõhtu on möödas. See möödus akende taga – nagu suurem osa tema poisikesepõlve päevigi“ (Parijõgi 1982: 156). Ega neis tekstides tegelikult teab mis suurt õelust olegi, sest peategelased on ikka „head“ ja „vaesed“, kes vapralt saatusega lepivad ja jõule oma võimaluste piires tähistavad.

Teises J. Parijõe jutustuses „Lehe-Sassi omad uisud“(1982) on jõulud mainitud tarbimispühana: „/.../tõtsid just jõulunädalal kõik spordiriistade kauplused kahekümne viie sendi võrra uiskude hinda.“ (Parijõgi 1982: 156) Vaene ja töökas poiss, kes ise uisuraha kogub, peab uiskude ostmist paar nädalat edasi lükkama, aga viimaks saab ta oma uisud ikkagi.

Liigutav ja samas ahastav on jutustus „Lehepoiste jõulumees“ (1982), kus poisid on kuulnud, et üks lapse poolt jõuluvanale saadetud kiri sattus kellegi rikka ja heasüdamliku inimese kätte, kes vaese lapse rõõmuks talle ise soovitud jõuluringid ostis. Nii otsustavad sõbrad samuti õnne katsuda ning arutlevad jõuluvanale kirja kirjutades: „Jõulumeest nüüd küll ei ole, see on kindlasti teada /.../ ehk satub meie kiri niisuguse hea inimese kätte ja siis saame kõik, mis tahame.“ (Parijõgi 1982: 160.)

Vaesema lapse jõuludest on juttu ka H. Männi raamatus „Väikesed võililled“(1983, kus kirjeldatakse jõulupakkide suurust vastavalt vanemate rikkusele.

Rahvakombeid kirjeldavad tekstid

Rahvakombestikku kujutatakse jõuldest rääkides sageli, on ju nimelt kombestik väga iseloomulik ja huvitav iga rahva tutvustustes, kombes aitavad muuta tegelased elavamaks ja rõhutada nende omapära. Raamatus võib olla juttu sellest, kuidas mingit asja vanasti tehti. Nii on see näiteks R. Lahi teoses „Värdi“ (1980), kust saame teada vanade jõulukommete kohta:

„Isegi jõuluvana ei olnud veel moes. Oli ainult küünaldes särav jõulupuu, pühalikud laulud, harras meeleolu ja erilised toidud.“ (Lahi 1980: 39) Muidugi olid „pühalikud laulud“ jõululaulud, ning nende juurde oleks loogiliselt pidanud kuuluma ka jõuluevangeeliumi lugemine-kuulamine kas kodus või kirikus... Aga nagu ENEKEses, nii pole ka siin jõulude kristlikust poolest ega ka „usukombeist“ juttu. J. Parijõgi mainib jutustuses „Teraspoiss“ kommet, mis läbi aastate ka võõra valitsuse all elus püsis (ja isegi hoogu juurde sai) – jõuluõhtul ema hauale kuuse viimist.

Rahvakombestikku kirjeldavad tekstid on sageli läbi põimunud olmelistega. Ega me eluski neid (olmelisi toimetusi ja ellusulandunud rahvakombeid) lahus hoia. Kombed tulevad esile just jõuluaskelduste käigus. K. Jarunkova „Vaikiva Hundi vend“ (1972) jutustab mägikodu elu-olust: jõulukuuse ehtimisest, jõululingituste meisterdamisest, ning ühtlasi ka kuuseladva ehtimisega seotud uskumusest. „/.../meie ema jällegi ei luba latva pooleks lõigata, sest siis surevat järgmisel aastal keegi perekonnast“ (Jarunkova 1972: 151). Sarnane on H. P. Soto jutustus „Neegripoiss Apolo“ (ilmunud 1963), kus lapsed peavad jõululingid üles otsima. Apolo, leidnud jõululingist üheainsa rulluisu, meisterdab endale sellest tõukeratta – taas on kombestik põimunud eluolu kirjeldamisega.

Laste jõulud

Märksõnaga „laste jõulud“ tähistan jutte jõuluvanast ja jõulumaast. Iseloomulikud niisugused teosed on M. Kunnase väikelastele suunatud raamatud „Jõuluvana“ (1990) ja „12 kinki jõuluvanale“ (1990). Kogu raamatute sisu on jõululine, põhimõtteliselt võib neid käsitleda muinasjutuna või moodsa folkloorina.

Jõuluvana olemasolu ja tegutsemise üle arutletakse põgusalt nii mõneski lasteraamatus. „Mis jõuluõhtu sellest niiviisi pidi saama? Ei mingit jõuluvana...“, kurvastab Tjorven, kelle usk jõuluvana olemasolusse on kõikuma löönud, A. Lindgreni raamatus „Väike Tjorven, Pootsman ja Mooses“ (Lindgren 1969: 152)

Kristlikud jõulud

Kristlikest jõuludest, kuhu kuuluvad kirikuskäimine, jõuluevangeelium ja jõululaulud, on juttu suhteliselt vähe, aga päriselt ei puudu niisugusedki raamatud. Eesti kirjandusklassikasse kuuluv O. Lutsu „Kevade“ jutustab jõuludest läbi nelja peatüki (XX – XXIII) raamatu esimese osa lõpus. Kirjeldust alustab O. Luts jõululaupäevast: „Arnole näis, nagu oleks midagi suurt, õige tähtsat tulemas ja nagu võiks seda juba iga silmapilk oodata. /.../ ta oli rõõmsas ärevuses.“ (Luts 1965: 113)

Lugeja saab teada koolilaste toimetustest ja ettevalmistustest peoks, samuti erinevatest jõulutavadest. Tõnissoni peres näiteks ei tooda tuppa jõulukuuske, vaid õled: „... siis on hea tiritamme kasvatada ja üksteist õlest nuutidega peksta. (Luts 1965: 115) Arno tunnete ja silmade läbi on edasi antud kaunis jõulukiriku-elamus: „Ei olnud seal ühtegi halba inimest, kõik olid head. Tema ise kadus lõpmatusse ja laulis kaasa inglite kooris Betlehema väljal /.../ kõik /.../ olid jumalaga lepitatud, sest ometi olid ju kõik palunud. Kõik olid saanud paremaks ja sellest silmapilgust peale alanud uut elu.“ (Luts 1965: 122). Niisuguse teksti leidumine ja mitmekordne avaldamine „keelatud jõulude“ ajastul on minu meelest omaette fenomen.

Tõeline üllatus oli ka 1958. aastal sarjas „Seiklusjutte maalt ja merelt“ ilmunud „Sinine Lind“. See Anna Jürgeni jutustus sai 1950. aastal Saksa Demokraatliku Vabariigi Haridusministeeriumi korraldatud kirjandusvõistlusel uue lastekirjanduse alal esimese auhinna. Teoses on juttu üheksa-aastasest poisist, kes satub irokeeside juurde ning kasvatatakse üles nende kasupojana. Muuhulgas võrreldakse sageli irokeeside kombeid „valge inimese“, eriti prantslaste ja inglaste, kommetega. Suureks imestuseks avastasin raamatust ka jõulude võrdlemise irokeeside uusaastapühaga, kusjuures mitte lihtsalt kombestiku kirjeldused (lauldakse, lapsed saavad kingitusi), vaid ka kristliku jõululoo. Irokeesi ema kirjelduses niisuguse: „Tead, me pühitseme uusaastat õieti seepärast, et siis Oterongtongnia uuesti sünnib. /.../ Avenhai on meie esiema. Kui ta meie maailma tuli, ei olnud tal koda ega tuld, isegi mitte midagi süüa. Kohe pärast saabumist sünnitas ta kaks last, kaksikvennad. /.../ Oli pime ja külm. Siis aitasid teda loomad. Üks kaksikutest oli Oterongtongnia – Väike Vahtrapuu, heategija, kes päikese lõi /.../ Avenhai kukkus ülemisest maailmast meie maa peale. Ta tuli päris vaesena ja mahajäetuna...“ (Jürgen 1958: 79-80) Poisi mälestus oli selline: „Ja vanemate paksus raamatus oli olnud ka pilt, millel võis näha viletsat talli väikese lapsega sõimes ja loomadega.“ (Jürgen 1958: 80) Loomulikult ei ütle see pilt suurt midagi lugejale, kes jõuludest midagi ei tea, arvatavasti seetõttu ei pidanudki tsensuur antud teksti

keelamisväärseks. Pealegi oli ju ometi tegemist sõbraliku Saksa Demokraatliku Vabariigi tunnustatud autori auhinnatud teosega ning „sulaajaga“.

1962. a. ilmus eesti keeles A. Saint-Marcoux' „Fanchette“, kus on juttu nii kirikuskäimisest kui ka jõulude sisulisest küljest – vaene tütarlaps Fanchette andestab sissetunginud vargapoisile ning kingib talle varastatud kraami: „/.../Kuid täna on jõulud. Ma ei taha, et minu pärast saaks sinust sel õhtul varas. Sa võid minna. Ma annan sulle selle, mida sa tahtsid võtta“ (Saint-Marcoux 1962: 72-73)

Kristlike kommete pudemed võivad olla varjatud. Näiteks R. Janno teoses „Kassisaba poisid“(1984) loetakse jõuluõhtul üht paksu raamatut. Meie oskame aimata, mis raamat see oli, aga tolle aja laps-lugeja tõenäoliselt ei pööranud sellele mingit tähelepanu ega osanud sellest midagi välja lugeda.

Kristlikud jõulud võivad olla põimunud rahvausundiga. Nii näiteks kirjeldab ristiusuga seotud rahvakombeid, eriti lihavõtteid, väga põhjalikult O. Preussler jutustuses „Krabat“. Kuna aga teose süžee seda nõuab, pole selles raamatus jõuludest eriti palju juttu – sest Koselbruchi veskis Mustade Vete ääres jõule ei tähistata – „Välja see rämps!“ karjuvad veskipoisid Krabatile, kui ta teadmatuses mõne kuuseoksa jõuluajal silmailuks vaasi toob (Preussler 1982: 51), - küll aga tutvub lugeja kolmekuningapäevakommetega. J. Jaik jutukeses „Suurte kuuskede man“, mis ilmus kogumikus „Kaarnakivi“ läheb mees jõuluõöl metsa küttima ning saab selle eest karmilt karistatud.

Raamat, kus jõulude erinevus tavalisest pidupäevast kunstilise kujundiga välja tuuakse, on T. Õunapuu „Katkestusseis“. Vana kojamehe „onu Ruudi“ korteris valitseb paras segadus, aga „üks paik selles kõledavõitu ruumis paistis siiski püha olevat. Ovaalne lauake akna all oli kaetud puhta linaga ja laual uhkeldas kasinalt ehitud kuuseke, mille vahaküünlaidki oli juba põletatud.“ (Õunapuu 1989: 94).

Üks esimestest riiklikus trükikojas trükitud laste jõuluraamat oli A. ja B. Johanssoni „Esimesed jõulud“ (1990), mis jutustab Jeesuse loo parimas piiblitlugude „lapsepäraseks“ muutmise vaimus väikese poisi ja tüdruku pilgu läbi.

3.3. JÕULUDE KAJASTAMINE LASTE AJAKIRJADES PIONEER (PÕHJANAEL) JA TÄHEKE

Ajakiri pioneer oli suunatud põhikooli-ealisele lugejale. 1990. aastast sai ajakirjast Pioneer ajakiri Põhjanaan, hiljem muudeti ajakirja nimi omakorda Põhjatäheks.

Pioneeris ilmusid esimesed jõuluteemalised artiklid üsna varakult. Esimene neist, M. Salu „Näärikuusk ja jõulupuu“ (Pioneer 1985 nr 1), kujutab endast ajalooliste põigetga olustikukirjeldust. Alates 1987. a on vähemalt kord aastas ajakirjas midagi jõlutemaatilist, enamasti detsembrikuu numbris, aga vahel ka jaanuaris, ning mõnikord täiesti ootamatutes numbrites. Näiteks Piret Selbergi artikkel „Veel ühest jõulupeost“, mis räägib puuetega laste jõulupeost J. Tombi nimelises Kultuuripalees, (Pioneer 1989 nr 3) või „Piiblilugude“ rubriigis ilmunud artiklid „Ristija Johannese sünd“, „Jeesuse sünd“ ja „Targad Hommikumaalt“ (Pioneer 1989 nr 6). Artiklid on enamasti informatiivsed, põimitud olustikukirjeldustega. Riin Meer tutvustab artiklis „Jõulurahu on kaotatud paradiis“ kristlikke kombeid ja rahvakalendri jõule (Pioneer 1988 nr 12). Ilmub ka ilukirjanduslikke lühivorme, näiteks jutuke „Jõulu öö“, kus autor Ants Sild kasutab rahvausundilist hingede küllakutsumise motiivi, et luua ulmeline lugu tüdruk Helena vestlusest surnud vanaemaga (Pioneer 1989 nr 12). V. Millerilt ilmub olustikuline kuusetoomislugu „Atsi jõulupuu“, (Põhjanaan 1990 nr 12), samas numbris ka jõulukirjanduse klassikasse kuuluv S. Lagerlöfi „Püha öö“ (Põhjanaan 1990 nr 12).

Ajakiri Täheke võttis jõlutemaatika ette 1988. aastast, ja õige mitmekesiselt nupuülesannetest „Pähkleid jõuluvana kingikotist“ (Täheke 1988 nr 12) vanade ja uuemate jõulukommete tutvustamiseni L. Tungal „Jõulud“ (Täheke 1989 nr 12) ning mälestustest H. Tammsalu „Saaremaa vaarisa jõulud“ (Täheke 1989 nr 12) uudisloominguni M. Aleksius „Mari-Liisi jõulud“ (Täheke 1989 nr 12), J. Rant „Jõuluvanad“ ja M. Aleksius „Kummaline jõulutaat“ (mõlemad Täheke 1990 nr 12).

Tähekeses ilmus palju infonupukesi stiilis „tera siit, teine sealt“, jõulukuu numbrist sai teada mitmesuguseid fakte erinevate jõulukommete ja jõuludega seotud ajaloosündmiste kohta. Kõige hinnatavam on minu arust siiski pikk artikkel „Jõulud“, kus L. Tungal eriti põhjalikult ja samas väga lapsepäraselt ning ka lähiajalugu tutvustades jõuludest kirjutab.

Alates aastast 1989 avaldati ajakirjades ka jõululuulet, mis siinkohal vaatluse alla ei tule.

4. JÕULUDE TAJUMINE LAPSEPÕLVES JA SELLE SEOS LASTEKIRJANDUSEGA

Lahtises lasteaiatunnis 1986/87 talvel küsis üks lastest keset tundi, mille poolest erinevad jõuluvana ja näärivana. Teine laps teadis seda enda arvates väga hästi ja vastas: „Näärivana on totakas, toob ainult kommi, jõuluvana toob muid heasid asju ka“. Tol ajal käisid paljudel lastel kodus juba jõuluvanad, kaasas armastavate sugulaste hoolikalt valitud kingid, lasteaias aga toimusid nääripeod, kus kõik lapsed said ühesuguse kommikoti. Nutikas vastaja oli teinud asjast omad järeldused ega jätnud neid enese teada.

Uurisin oma töös, kas inimesed, kelle lapsepõlv jäi mind huvitanud ajaperioodi, teadvustasid jõule ja nääre erinevate pühadena ning kui suur osa nende „jõuluteadmistest“ võis pärineda loetud raamatutest.

Uurimuse teostamiseks kasutasin kvantitatiivset uurimismeetodit, kirjalikku anonüümset ankeetküsitlust. Ankeet koosnes kahest osast, millest esimene oli koostatud valimi kirjeldamiseks, teine teada saamiseks, kuidas jõule teadvustati, millised raamatud jõuludega seostuvad ning kas raamatust loetu laste jõuluteadmist mõjutas. Ankeet sisaldas nii valikvastustega kui ka avatud küsimusi.

Küsimustikke jaotasin laiali 120 (30 igas eagrupid), tagasi sain 72 täidetud ankeeti. Valimi moodustamisel oli peamine kriteerium vastajate vanus, et vastustega oleks kaetud kogu nõukogude periood. Küsimustikke jaotasin isikliku suhtlemise käigus Tartus ja Pärnus. 60 ankeeti jaotasin eeldatavalt mittekristliku taustaga inimestele, 60 kristlastele või kristlikust perest pärinevatele inimestele (nende ankeetide jaotamisel kasutasin koguduste abi). Kõik vastanud olid eestlased. 2/3 vastanutest on kristlik taust.

Kuna esitatud küsimused puudutasid vastajate lapseiga, uurisin muuhulgas, milliste aastatega vastajad oma teadlikku lapsepõlve piiritlevad. Vastanud 72 inimesest nimetas 43 lapseeaks vanust 4–12 aastat, 9 vastanut vanust 3–10 aastat, 6 vastanut 4–13 aastat ja 5 vastanut 4–10 aastat. Kõige varasemana hinnati teadliku lapsepõlve algust teise eluaastasse, kõige hilisemana 14. (mõlemal juhul 1 vastaja). Lapsepõlve lõppu hinnati kõige varasemana kaheksandale eluaastale (1 vastaja) – muidugi mitte üldistades, vaid konkreetse inimese

tunnetuse järgi, levinuim oli lapsepõlve lõpu paigutamine 12. eluaastasse. Lapseea lõppu kippusid varasemaks hindama just sõja-aja lapsed (praegused 66–75-aastased), mis nende elukogemuse alusel on ka igati loogiline.

Küsitlute koosseisust annab ülevaate järgmine tabel.

Vastaja vanus	35–45	46–55	56–65	66–75
Vastanute hulk	15	22	20	15
Kas peate end raamatulugejaks?	jah 10 ei 5 nii ja naa 0	jah 18 ei 1 nii ja naa 3	Jah 20 ei 0 nii ja naa 0	Jah 11 ei 0 nii ja naa 4
Kuidas tutvusite raamatutega? (Võimalik mitu vastust)	loeti ette 15 jutustati ümber 4 lugesin ise 13	loeti ette 22 jutustati ümber 2 lugesin ise 22	loeti ette 20 jutustati ümber 5 lugesin ise 20	loeti ette 15 jutustati ümber 8 lugesin ise 15
Kas teie lapsepõlvekodus oli palju raamatuid, sh lasteraamatuid?	jah 14 ei 1	jah 21 ei 1	jah 15 ei 5	jah 4 ei 11
Kuidas hakkasite ise lugema?	omal algatusel 5 suunamisel 7 sundimisel 2 ei mäleta 1	omal algatusel 6 suunamisel 9 sundimisel 4 ei mäleta 3	omal algatusel 8 suunamisel 6 sundimisel 5 ei mäleta 1	omal algatusel 4 suunamisel 7 sundimisel 3 ei mäleta 1
Kas olete kristlane?	jah 12 ei 3	jah 10 ei 12	jah 8 ei 12	jah 6 ei 9
Kas teie vanemad olid/on kristlased?	jah 4 ristitud 5 ei 6	jah 6 ristitud 9 ei 7	jah 3 koguduse liikmed 8 ei 9	jah 6 koguduse liikmed 9
Kas teie kodus tähistati jõule, nääre või mõlemaid?	jõulud 4 näärid 7 mõlemad 4	jõulud 6 näärid 9 mõlemad 7	jõulud 3 näärid 11 mõlemad 6	jõulud 6 näärid 1 mõlemad 8

Küsitlusest ilmneb, et end raamatulugejaks peab end enamik vastanuist (lugejaid 59, mitte-lugejaid 6, nii ja naa vastanuid 7), kusjuures kahes vanemas grupis (vanus 56–75) pole ühtegi negatiivset vastust.

Vastanud inimeste lapsepõlveaegsete lugemisharjumuste kohta selgus, et ettelugemist olid

vähemal või suuremal määral saanud nautida kõik vastanud. Seda, et vanemad lastele raamatuid mitte ei lugenud, vaid jutustasid, kirjeldas 19 vastanut.

Omalt algatusel või suunamisel hakkasid lugema umbes kaks kolmandikku küsitletutest (vastavalt 22 ja 29 last), mõnel juhul (14 vastanut) tuli last ka lausa lugema sundida.

Lugemist ajaviite ning meelelahutusliku tegevusena hindasid kõrgemalt (see tuli välja vastajate kommentaaridest jõuluraamatute juurde) kahe vanema eagrupi (5675-aastased) vastajad, ent see ei tähenda, nagu oleks neil (nende endi hinnangul) olnud kodus palju raamatuid. Antud küsitluse põhjal ei ole võimalik suurt üldistust teha, aga lugemisharjumused ei näi olevat otseses sõltuvuses lapsevanemate valmidusest raamatuid ette lugeda ega kodus kättesaadavate raamatute hulgast.

Küsitluse põhjal võib väita, et jõulude tähistamine vastanud inimeste lapsepõlvkodudes ei ole domineeriv. Paljudes kodudes (72 vastanust 25 peres) tähistati paralleelselt nii jõule kui nääre. Ainult jõule tähistati 19 kodus, ainult nääre 28 kodus.

Avatud küsimuste seas oli küsimus, kus palusin kirjeldada, mil moel erines jõulude pidamine – juhul, kui peres tähistati mõlemat püha – näärde pidamisest. Täpsustamisel tuli välja, et enamasti tähendas see kuuse tuppatoomist juba jõuluõhtuks (21 peres mõlemaid pühi pidanud 25-st). Oli ka pere, kus kuusk toodi tuppa 24ndal detsembril, aga ehiti ära 25ndal (1 vastanu) või alles näärdeks, seega siis 30. või isegi 31. detsembril (7 vastanut). Teine sagedane jõuluaegne toiming oli kuuse ja /või küünalde viimine lähedaste haudadele (17 vastanut). Ühes peres peeti praktiliselt nääre, aga kuuske ja ehteid nimetati „jõulukuuseks“ ja „jõulu asjadeks“.

Raamatute ja jõulude seose kohta olid ankeedis järgmised küsimused:

- nimetada jõuludeks/näärdeks kingituseks saadud raamatuid (kui neid oli);
- loetleda raamatud/ajakirju, mis vastaja jaoks seostuvad jõuludega/näärdega (kui neid oli);
- nimetada jõuludeks/näärdeks saadud kristliku sisuga raamatuid (kui neid oli);
- nimetada raamatuid/ajakirju, mis tekitasid vastajas jõulude kohta küsimusi;
- küsimus selle kohta, millal sai vastaja teadlikuks, et jõulupühade sisu on Jeesus Kristuse sündimine?

Nende (avatud) küsimuste juures ootasid (ja sain ka) pikemaid, kirjeldavaid vastuseid.

Jõulu- või näärikingituste seas, mis vastajad oma lapsepõlves said, on raamatuid nimetanud 68 vastajat. Kingitud raamatute hulgas oli palju muinasjuturaamatuid, nii kogumikke, kui ka õhukesti ilusate piltidega üksikjutte (sagedamini on nimetatud järgmisi muinasjutte: Vennad Grimm „Lumeeit“(1971), S. T. Aksakov „Helepunane lilleke“(1974), norra muinasjutt „Nukuke rohus“(1970), W. Hauff „Väike Mukk“(1953) ja kunstmuinasjutte J.R.R. Tolkien „Kääbik“(1977), J. Patience „Savipoti-Tobi soovikaev“(1989), lasteluulet (E. Niit „Karud saavad aru“(1967), suurematele ka seiklusjutte ja raamatuid loodusest (G. Darrell „Minu pere ja muud loomad“ (1976)) või ajaloost. Kingituseks olid enamasti need raamatud, mis ilmusid müügile novembris-detsembris, näiteks mäletasid vastajad, et paljud tuttavad said kingiks „Pipi Pikksuka“ (*autor A. Lindgren, jutt on 1968 või 1972 a väljaandest – M. K.*), 1977. a. oli samas positsioonis J. R. R. Tolkieni „Kääbik“, veel hiljem, 1990ndal aastal aga M. Kunnase „Jõuluvana“ ja „12 kinki jõuluvanale“. Muidugi kingiti palju ka eesti klassikat – O. Lutsu „Kevade“ ja „Nukitsamees“ on selles nimekirjas esikohal.

Üks vastanutest mäletab, et sai kingituseks Eno Raua „Karu maja“ (1975), mida loeti jõulude ajal korduvalt, sest „see oli väga peen nõukogude aja ning ühiskonna tõelise olemuse esile toomine. Samas nende kodus enam piiblit alles ei olnud, kuid vanematel oli jõuluevangeelium peas. Isa oli 9 aastat Siberi koonduslaagris kus oli seda öörahu ajal kasarmukaaslastele tsiteerinud. Seda loetigi peast ja õpetati pähe, kuigi keeluga teistele saladust mitte reeta. Jõulude aeg oli riigivastasuse aeg.“ (küsitlus)

Jõulude mainimine lasteraamatutes oli märgatav peamiselt kristlikest peredest pärinevatele lastele. Kokku mäletas jõule lapsepõlves ka raamatust teadvustanud olevat 36 vastajat, neist ainult 1 vastaja oli mittekristlikust perest. Samas ütles lisaks eelmainitud 36 inimesele veel 24 vastajat, et ei pannud jõule tähele kui Jeesuse sündimise püha, vaid võtsid seda enesestmõistetavana kui nääride üht nimetust. Sagedamini nimetatavad olid „Bullerby lapsed“ ja „Kevade“, samuti „Jõuluvana“ ja „12 kinki jõuluvanale“. Jõule kirjeldavate lasteramatukena nimetas 2 vastajat ka J. Parijõe jutukogu „Kui isa kinkis raamatuid“, mis ilmus 1957. a. Otseselt pole teose nimijutus jõule mainitud, ent kogu õhkkonnast võib tõesti järeldada, et tegemist on just jõuludega. Ühe vastaja kindel veendumus, et selles raamatus on jõule nimetatud, tuleb aga ilmselt panna mälu trikkide arvele.

Kristliku sisuga raamatuid olid kingiks saanud 9 vastajat. Adventkoguduses näiteks ilmusid jõuluteemalised „Jõulud tuletornis“ 1980, A. Maxwell „Videviku visted II“ 1983, „Üleujutus

Reini ääres“ 1987, „Jõulujutte“ 1989 ning värviraamatud „Lugu Jeesuse sündimisest“ ja „Lugu kolmest targast“ - kõik need kuulusid ka jõulukinkide hulka. Kingina ei nimetatud, külla aga paari jõuluteemalist lugu sisaldav, on ka S. Lagerlöfi „Legendid Kristusest“ (ilmus 1991). Kõige nooremas vastanute grupis (35 – 45-aastased) nimetati ka A. ja B. Johanssoni jutustust „Esimesed jõulud“ (ilmus 1990), samuti mitmesuguseid 80ndate lõpul ilmunud laste piiblilugude raamatuid.

Küsimusest, kas mäletatakse mõnd raamatut, mis tekitas jõulude kohta küsimusi, lootsin saavat teada, mil määral tunnetati raamatust loetud jõulude erinevust riiklikult peetavatest nääridest. 19 vastajat ütles, et tunnetas teravalt jõulude ja näärde erinevust, aga see ei tulenenud mitte kirjanduse põhjal saadud teadmistest, vaid kodus ja kirikus peetavate jõulude elulisest erinevusest koolis tähistatud näärdeist. 16 inimest vastas sellele küsimusele, et kuna erinevus oli kodus juba teada, ei pööratud sellele enam erilist tähelepanu, vaid võeti seda enesestmõistetavana. Nende seas 6 vastajat märkis ka, et kõige huvitavamad olid muude rahvaste jõulukommete kirjeldused ja seosed eesti rahvakommetega. (Näiteks raamatus „Vaikiva Hundi vend“ kirjeldatud keeld kuuselatva ära lõigata seostus ühel vastajal soolakristallide jõuluööks taldriku alla panemise kombega, et ennustada, kes järgmisel aastal sureb). 26 inimest ütles, et erinevust raamatust loetud jõulude ja näärde vahel polnud. 9 vastajat märkis, et ei mäleta üldse olevat end mõelnud jõulude-näärde teemal, kuigi tagantjärele mõeldes teadsid kõik, et mõnes raamatus ja ka „Kevade“ filmis räägiti jõuluaegsest kirikuskäimisest. Ainult kahel (mittekristliku taustaga) vastajal oli tekkinud küsimus jõulude kohta, aga siiski mitte raamatust loetu, vaid olmelisel teemal seoses jõuluvana ning näärivana erinevusega.

Ajakirjandusest, täpsemalt Pioneerist mäletasid jõulude kohta lugenud olevat kokku 13 vastajat, neist 9 noorimas vanuserühmas (35–45-aastased). Kõik 13 märkisid ka, et ajakiri Pioneer (ja hiljem Põhjanaan ja Põhjataht) oli üldse huvitav, praktiliselt igas numbris leidis midagi lugemisväärselt. Kõige paremini mäletasid Pioneeri lugejad järjejutte ja artiklisarju (näiteks keskaegsetest meistrimeestest, samuti ka Piiblilugude sarja, mis oli 2 vastaja teatel mõjunud uudse ja põnevana ning 1 kunstihuvilise vastaja mälestuste järgi üldse esimene koht, kust ta oli saanud infot kirikutes leiduvate maalide ja kujude tegelaste kohta). Tähekesest mäletati kõige rohkem käsitöölehti, 3 vastanut mäletas ka jõuluteemalisi pilte, nupuülesandeid ja jutte – eriti just pilte.

Küsimusele, millal saadi teadlikuks jõulude tegelikust sisust (Jeesuse sündimine), olid

vastused kahes peamises rühmas – kristlased ja kristliku taustaga inimesed vastasid, et see on alati teada olnud (37 vastajat), ülejäänud nimetasid sagedamini 1980ndate aastate lõppu, mil hakati avalikult kristlikest pühadest rääkima (22 vastajat). Paljud mittekristlastest vastajad ütlesid lisaks, et jõulud on meie kultuuriruumile omane püha ning nad ei tunneta seda tegelikult kristlikuna (seda mõtet esitati erinevas sõnastuses tervelt 9 korda).

KOKKUVÕTE

Jõulud olid Nõukogude Liidus praktiliselt keelatud, samuti oli „usulise propagandana“ keelatud jõulude kristliku külje kirjeldamine. Sellest hoolimata anti välja lasteraamatuid, milles oli enamal või vähemal määral jõuludest juttu.

Nende 35 proosateosest 13 on eesti autoritelt, ülejäänud on tõlketeosed. Eesti kirjanike raamatutes on enamasti jõule mainitud mälestustena.

Kahe aasta jooksul läbitöötatud eestikeelse lasteproosa alusel saan kokkuvõtvalt öelda, et jõuludest jutustavad tekstid võivad olla väga erineva pikkusega, alates ühest lausest (nii näiteks A. Rammo raamatus „Šahh Madan“) kuni läbi mitme peatüki kestva jõuluaja-kirjelduseni (O. Luts „Kevade“). Enamasti on lasteraamatutes tegemist lapsi otseselt puudutavate külgede kujutamisega (jõuluettevalmistused, kingitused, jõuluvana). Jõulude kristlikku külge kujutatakse harva ning pigem vihjetena, st kes teab, mida otsida, see ka leiab; konkreetsete eelteadmisteta jääb vihje sageli püüdmata (näiteks R. Janno raamatus „Kassisaba poisid“).

Kirjanduse temaatika ning üldise meelestatuse põhjal jagasin jõule kirjeldavad tekstid olmelisteks (sh helged rõõmsad kirjeldused ning ühiskonnakriitilised kirjeldused), rahvakombeid kirjeldavateks, laste jõulutekstideks (jutustavad jõuluvana ja päkapikkude toimetustest) ning kristlikke jõule kirjeldavateks tekstideks.

Uurimuse koostas ankeetküsitluse alusel, millele vastas 72 inimest vanuses 35–75 aastat.

Uurimuse põhjal võib öelda, et paljudes eesti peredes peeti paralleelselt jõule ja nääre ning kuigi kombed kummagi püha tähistamisel võisid olla erinevad, adusid seda erinevust peamiselt kristliku taustaga lapsed.

Uurimishüpootees jõulude meeldejäamisest lasteraamatute lugemisel ei leidnud paraku kinnitust. Vastanutest ainult 19 inimest mäletasid end olevat märganud jõulude ja näärade suurt erinevust ning ükski neist ei seostanud seda lugemisvaraga. Enamasti võtsid mittekristlike perede lapsed jõule ja nääre sünonüümina, kristlike perede lapsed aga teadsid niikuinii erinevust ning ilmselt ei olnud jõulud-näärud lasteraamatutes piisavalt suures

vastuolus, et laste tähelepanu pälvida.

Jõulude teadvustamisel kristliku pühana oleks kaasajal kogudustel võimalus ja võib-olla lausa kohustus täita nõukogude võimu tekitatud tühik. Selleks on minu hinnangul vajalik töö lastega ning võimalusel kristliku sisuga lasteraamatute välja andmine, samuti artiklite avaldamine lasteajakirjade jõulueelsetes numbrites.

RESUME

There was a time in Estonian history, when the country was illegally incorporated into the Soviet Union. During this period, all christian holidays were banned. Among them, even the most important holiday of the year for many people – christmas.

At a time, when even the mere mention of christmas was frowned upon, there were still over 30 children`s books being published in Estonian, in which christmas was mentioned.

In this paper, the author introduces these books, describes how christmas was held, at a time, when it was actually banned, and briefly illustrates the orientation of children`s literature, mainly prose, in 1945-1991.

The study, in the research section, is based on a survey on how children of that era accepted bits of information about christmas from literature.

The researcher comes to the conclusion that, in our modern society children have to be educated and, if possible, children`s books based on christianity should be published, because the church-hostile period has broken the tradition of acknowledging christmas as a christian holiday.

KASUTATUD KIRJANDUS

ENEKE

LAAR, M. (2010). 101 Eesti ajaloo sündmust. Tallinn. Varrak.

MÜÜRSEPP, M. (2005). Lapse tähendus eesti kultuuris 20. sajandil: kasvatusteadus ja lastekirjandus. Tallinn. TPÜ kirjastus

VIIRES, A. (2005). Meie jõulude lugu. Tallinn. Eesti Entsüklopeediakirjastus.

PAATSI, H. (2010). Lapsevanemate teadlikkus kuulamisoskuse arendamise tähtsusest koolieelses eas Põlva linna lasteaedade näitel. TPÜ [bakalaureusetöö] (Rakvere)

NAGEL, V. (2001). Eesti hariduspoliitika 1940-1991 ja selle ideoloogilised lähtealused. TPÜ [magistritöö]

SULS, T. (1989). Jõuludeks. Tallinn. soovitusnimestik Eesti NSV Riiklik Kultuurikomitee, Eesti NSV Riiklik Laste- ja Noorteraamatukogu.

TAMMER, E. (2006). Nõukogude kool ja õpilane. Tammerraamat. Postimees.

TANNBERG, T. (2005). Taasiseseisvumine. - Eesti ajalugu VI. Tartu. 2005 lk 374-396

VAHTRE, L. Sulaaeg. - Eesti ajalugu VI. Tartu, 2005 lk 294-296 kirjastus Ilmamaa lk 288-302

VAHTRE, L. Stagnatsioon ja venestuskampaania. - Eesti ajalugu VI. Tartu, 2005 lk 303-319

VAHTRE, L. Kultuur ja olme - Eesti ajalugu VI. Tartu 2005 lk 338-354

VESKIMÄGI, K.-O. (1996). Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed. Tallinna Raamatutrükikoda

AJAKIRJANDUS

Jürgens, A. Artikkel Kui jõulud olid lubamatud, Maaleht, nr 21, 24. mai 2012 lk 44

Miller, V. Atsi jõulupuu. Põhjanaan, 1990, 12, lk 15

Lagerlöf, S. Püha öö. Põhjanaan, 1990, 12, lk 16

Selberg, P. Veel ühest jõulupeost. Pioneer, 1989, 3, lk 30–12

31Sild, A. Jõuluöö. Pioneer, 1989, lk 2

Meer R. Jõulurahu on kaotatud paradiis.. Pioneer, 1988, 12, lk 26

Salu, M. Näärikuusk ja jõulupuu. Pioneer, 1985,1, lk 2

Rant, J. Jõuluvanad. Täheke, 1990, 12, lk 3 – 4

Aleksius, M. Kummaline jõulutaat. Täheke, 1990, 12, lk 3 – 4

Aleksius, M. Mari – Liisi jõulud. Täheke, 1989, 12, lk 7 – 8

Tammsalu, H. Saaremaa vaarisa jõulud. Täheke, 1989, 12 lk 5 – 6

Tungal, L. Jõulud. Täheke, 1989, lk 1

NETIALLIKAD

Spaulding F. E., Bruce, C. T. 2009 E-raamat Learning to Read A Manual for Teachers: Learning

Uibu, K. Voltein, E. <http://eduko.archimedes.ee/files/EDUKOraamatkaanega.pdf> lk 217
Õppimine ja õpetamine esimeses ja teises kooliastmes - toimetanud Ene Kikas, III peatükk
Ainealaste teadmiste ja oskuste areng

Vallik, A: 2010 <http://aidi.aidisain.eu/doc/ettekanded/lugemisejuurde.pdf>

Leuska 2010 www.Lvr.ee/kristiina/Anu_Leuska/oo/lapseiga.html

Kumberg: 2006 www.estonica.org/et/Lastekirjandus

KÄSIKIRJALISED ALLIKAD

Isa Rein Õunapuu jutlus Tartu Katoliku kirikus – Anneli Vilbaste käsikirjaline konspekt 1991.

a

1945-1991 ILMUNUD EESTIKEELSESED LASTERAAMATUD, KUS ON MAINITUD JÕULE.

- HÄRTLING, P. (1989). Vanaema ja teisi jutte. Tallinn. Eesti Raamat.
- JAİK, J. (1980). Kaarnakivi. Tallinn. Eesti Raamat.
- JANNO, R. (1974). Kassisaba poisid. Tallinn. Eesti Raamat.
- JARUNKOVÀ, K. (1972). Vaikiva Hundi vend. Tallinn. Eesti Raamat.
- JOHANSSON, A. ja B. (1990). Esimesed jõulud. Tallinn. Eesti Riiklik Kirjastus.
- JÄRVI, E. (1987). Lapsepõlvelood. Tallinn. Eesti Raamat.
- JÜRGEN, A. (1958). Sinine Lind. Tallinn. Eesti Riiklik Kirjastus.
- JÜRISSE, H. (1989). Peegliplika. Tallinn. Eesti Raamat.
- KENT, R. (1985). Üksikul saarel. Tallinn. Eesti Raamat.
- KUNNAS, M. (1990). Jõuluvana. Tallinn. Eesti Raamat.
- KUNNAS, M. (1990). 12 kinki jõuluvanale. Tallinn. Eesti Raamat.
- KÄSTNER, E. (1971). Veel üks Lotte. Tallinn. Eesti Raamat.
- LAHI, R. (1980). Värvi. Tallinn. Eesti Raamat.
- LINDGREN, A. (1970). Bullerby lapsed. Tallinn. Eesti Raamat.
- LINDGREN, A. (1968). Pipi Piksukk. Tallinn. Eesti Raamat.
- LINDGREN, A. (1987). Vennad Lõvisüdamed. Tallinn. Eesti Raamat.
- LINDGREN, A. (1969). Väike Tjorven, Pootsman ja Mooses. Tallinn. Eesti Raamat.
- LUTS, O. (1965). Kevade. Tallinn. Eesti Raamat.
- LUTS, O. (1973). Nukitsamees. Tallinn. Eesti Raamat.
- MALOT, H. (1959). Perekonnata. Tallinn. Eesti Riiklik Kirjastus.
- MAJEROVA, K. (1964). Tütarlaps, kes mängis Robinsoni. Tallinn. Eesti Raamat.
- MÄND, H. (1983). Väikesed võililled. Tallinn. Eesti Raamat.
- PARIJÕGI, J. (1982). Jutte. Tallinn. Eesti Raamat.
- PARIJÕGI, J. (1937). Teraspoiss. Tartu. Loodus. Mattieseni kirjastus.
- PREUSSLER, O. (1982). Kroat. Tallinn. Eesti Raamat.
- RAMMO, A. (1970). Šahh Madan. Tallinn. Eesti Raamat.
- SAAR, J. (1964). Metsa taga ei ole mets. Tallinn. Eesti Raamat.
- SAINT-MARCOUX, A. (1962). Fancette. Tallinn. Eesti Riiklik Kirjastus.
- SOTO, H. P. (1963). Neegripoiss Apolo. Tallinn. Eesti Riiklik Kirjastus.
- TREASE, G. (1964). Saladuse võti. Tallinn. Eesti Riiklik kirjastus.
- TRUUPÕLD, J. (1989). Kuidas jõuluvana leidis endale ameti. Tallinn. Eesti Raamatuühing.
- VESTLEY, A.-C. (1970). Kaheksa väikest, kaks suurt ja veoauto. Tallinn. Eesti Raamat.
- VIVIER, C. (1969). Maja Nelja tuule tänavas. Tallinn. Eesti Raamat.
- ÕUNAPUU, T. (1989). Katkestusseis. Tallinn. Eesti Raamat.

RAAMATUD, KUS OLEKS VÕINUD OLLA MAINITUD JÕULE

BRZECHWA, J.(1968) Pan Kleksi akadeemia. Tallinn. Eesti Raamat.

kontrollteos: BRECHWA, J. (1962). Akademia pana Kleksa. Cztelnik.

SILLAOTS, M. (1987) Trips, Traps, Trull ja teised. Tallinn. Eesti Raamat.